

ACC. N:R M. 15054:1-17.

Landskap: *Skåne* Upptecknare: *Algot Nilsson, Osby*
Härad: *V. Gönne* Berättare: " " "
Socken: *Visseltöfva* Berättarens yrke: *lantbrukare*
Uppteckningsår: *1960* Född år *1887* i *Visseltöfva*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Hönsbondetfolk och tjänstefolk. s. 1-17.

LUF 105

5/9-60

Husbondesfolk och tjänstefolk

Under 1800 talet fanns vid vanliga bondgårdar alltid anställda främmande arbetsfolk. Efters enskiftets genomförande då en del gårdar måste flyttas var storleken på de flesta gårdarna $\frac{1}{4}$ mantal och bestod av 15 - 20 tunnland åker, några tunnland ängs-
höstnad, vilken på den tiden värderades högt samt 100 - 150 tunnland skogsmark. Endast ett fåtal gårdar var större, och då med omkring dubbelt så stora arealer som $\frac{1}{4}$ mantal.

Vid gårdar av $\frac{1}{4}$ mantals storlek fanns vanligen 1 dräng och 1 piga som de kvinnliga tjänarna då kallades, och vid de större ofta 2 drängar och 2 pigor. Vid höskörden och vid tröskningen anlätade man också torpare som hjälp. Torpare och backstigesittare anlätades

Lug 105

1

också vid skogsavverkning som dock utfördes på akord och med egen kost.

Man tog vanligen plats på ett år, och man bytte ej plats så ofta och merendels varade tjänsten i flera år, eller tills man gifte sig. Att sluta tjänsten under årets lopp ansågs som en stor skam, varför man försökte att hålla ut även om man vantrivdes.

Arbetsfördelning

Då det gäller husbondefolk och tjänare under äldre tid, kan man uppdelat 1800 talet i två perioder. Den första fram till 1860-1870 talet samt den senare därefter. Den första var en mera patriarkalisk tid då husbonde och tjänare arbetade tillsammans, åt tillsammans och vanligtvis hade samma sovrum mestadels storstugan. Den andra perioden kom en tid efter järnvägens framdragande och då skogen fått

värde blev bönderna rikare, och ville ändra sina levnadsvanor. En del byggde om sina gårdar och inredde drängkammare i uthusen, man skulle ofta äta för sig själva, samt ställa till stora kalas för släkt och vänner. Det gick endast några årtionden och slutade på många ställen med konkurs. Men en del sparade ju under den goda tiden och blev välbergade.

Husbonden och husmodern deltog vanligen i det mesta arbetet, men att t. ex köra med ökar var drängarnas arbete och tröska med slaga var det merendels drängar och toyrare. Någon särskild arbetsfördelning förekom knappast utom då det var projekt som var med då man tog hänsyn till åldern.

Någon rangskillnad eller tjänstebemärkning förekom inte, såsom på skånska slätten där man talade om förste och andre dräng m.m.

Det var kvinnornas lott att sköta djuren utom hästar och oar, samt att mjölka korna. Det ansågs förnedrande för män att utföra mjölkning. Vid slakt utförde männen arbetet tills djuren var styckade, men någon av kvinnorna brukade vara med för att ta vara på blodet. Men sedan överlämnade man åt kvinnorna att utföra beredningen. Det ansågs ej heller passande att kvinnor körde hästar eller oar det var ej kvinnligt eller fint. Att utföra ett sådant arbete som slakt av hästar överläts åt särskilda personer s. k. rackare och vilket arbete hade dåligt anseende. Att t. ex. bortföra latrin och bereda den, utfördes av männen. Men vid utkörning av kreatursgödsel skulle kvinnorna vara med och lasta och när sedan lasson stjäpts i högar skulle kvinnorna strö ut den. Vid slakt av svin och

mölkreatur var det särskilda byslaktare som gick omkring och utförde detta arbete, och det var oftast tosnare eller småbrukare som gjorde denna slakt. Om detta arbete utfördes av drängarna på gården förekom ingen extra ersättning. Så småningom har dessa förhållanden ändrat men det var först omkring 1920 som flickorna mera allmänt började söka arbete i städer och samhällen och det var svårt att få kvinnor att mjölka och då måste männen övertaga detta arbete. Även annat arbete utomhus och i ladugård måste övertagas av männen.

Arbetstid och fritid

Ången bestämd arbetstid fanns knappast. Det var något olika på gårdarna och vilket arbete som skulle utföras. Under höstlättern började man arbetet mycket tidigt. Vid mitten av 1800-talet började man arbetet vid 4-5 tiden på morgonen.

och höll på till solnedgången. Men man
vitade en timma efter måltiderna både på
förmiddagen och eftermiddagen. Så småningom
blev arbetstiden kortare och i början av 1900-talet
var var arbetstiden endast 10 timmar.

Tjänarna ansågs ha skyldighet att utföra
en del göromål såsom mjölkning och utfodring
av djuren utöver den vanliga arbetstiden för
daglönare. Några särskilda fritvällar förekom
inte. Men var ej så roga om tjänarna ville gå
bort en kväll innan arbetstidens slut. Några
restriktioner angående var tjänarna vistades
efter arbetets slut fanns ej. Mindrarigas arbete
var ej så bestämt. Det var mest vaktprojkar
som hade plats samt flickor som barnpigor.

Det var ju ej så ofta tjänarna utförde
något arbete åt sig själva, men det fick ju då
göras om kvällarna, såsom lagning av kläder mm.

Fridagar var det 24-31 oktober, och dessutom var det vanligt med 2-3 fridagar då det var marknad i orten. Föreveckan brukade man oftast tillbringa i sina föräldrars hem om man hade något. Om tjänarna var smtyckta var det vanligt att husmodern skickade mat till deras föräldrahem. I vanliga fall fick de gärna tillbringa sina fridagar på gården, men det var ej ofta det förekom, man ville ju ha litet omväxling.

Umgänge

Under första delen av 1800 talet var det mer samhörighet mellan husbondefolk och tjänare och på sätt och vis betraktades som medlemmar av familjen. Man åt tillsammans och drängarna hade samma sovrum som husborden, vanligen storstugan och pigorna ofta tillsammans med husmodern.

Tjänarna var vanligen måna om husbondens arbete och aktsamma om redskap och inventarier.

Det var först under 1860-1870 talet som man började inreda drängkammare i uthusen gränsande till häststallet och pigkammare inreddes i ett rum som förut varit kuskammare.

I drängkammaren fanns en eldstad, men i pigkammaren fanns på en del gårdar, eller då de gränsade intill köket fick man värme därifrån.

Drängarna uppehöll sig vanligen i dagligstugan endast under måltiderna samt någon timma om kvällarna, pigorna hade ju ofta sitt arbete där också.

I de flesta bondgårdar åt husbondfolk och tjänare tillsammans, och det var endast på större gårdar som husbondfolket åt för sig själv. Någon särskild rangordning förekom inte men man hade sina bestämda platser.

Folkastnan var vanligtvis ett rum som låg i ena ändan av huset och gränsade intill köket och den infördes under 1870-talet då man ändrade om storstugan till finrum. I vardagslag intogs måltiderna där och kvinnorna använde den vid sömnad, och även vävnad om den var tillräckligt stor.

På större gårdar där husbondefolket åt för sig själva, var ju kosten något bättre för dem med t. ex vilt och fjäderfä som sj serverades till tjänarna.

Förhållandet mellan husbönder och tjänare har här i Lövingsbygden alltid varit mer demokratiskt än t. ex på skånska slättbygden. Men som förut nämnts inträffade en mera markant skillnad på 1870-talet då en del bönder blev förmögna genom skogens värdestegring. Men efter några årtionden då industrien började suga

till sig landsbygdens ungdom och böndernas förmögenhet smält ihop blev klasskillnanden alltmer uttunnad och på senare tid då man började sköta jordbruket med maskiner och arbetslövorna blev höga hade de flesta bönder ej råd att ha några tjänare.

På de små gårdarna deltog oftast tjänarna i familjens festligheter, men de kvinnliga tjänarna måste hjälpa till med matlagning och disk. På de större gårdarna fick drängarna vara s. k. hästadrängar och taga mot gästernas hästskjutsar och ställa in hästarna och fodra dessa. De utsjissades drängar och pigor i folkstuan med kalasmat.

Angående platser i kyrkan var det olika bruk och bestämmelser i olika församlingar. I den församling jag tillhör var ej några särskilda platser för tjänare, men varje by hade sina bänkar.

men i grannförsamlingen Osby hade kyrko-
stämman bestämt att den nedersta halvan av
kyrkan skulle vara platser för tjänare och torpare.
Det är ej så långesedan denna bestämmelse upprät-
thåddes. I allmänhet fick tjänstefolket besöka
kyrkan vareman söndag om de ville och överenskommet
om byten och ändring av tider var ej svårt att åstad-
komma.

Förhållandet mellan tjänstefolket och gårdarnas
ungdomar var vanligen gott, och i vardagslag
följdes man i arbetet och någon klasskillnad förekom
inte. Men vid festliga tillfällen drog sig gårdarnas
ungdomar mera samman i sällskap. Men i danslag
var tjänare och gårdarnas ungdom samman.
Från 1870 och till 1900 var en period då skillnaden
mellan tjänare och gårdarnas ungdom var mera
markerad, men ändrades ju sedan igen. Man
brukade anordna s. k. "hopaläggegillö" eller som man

sedan kallat knytkalas, då man den första tiden hade med sig matvaror, men senare betalade kontant avgift. Här deltog både tjänare och annan ungdom.

Det var på 1880-1890 talen som man började anordna s. k. ungdomskalas på gårdarna och till dessa inbjöds ungdomar från släkten och grannarna samt goda vänner för övrigt. Dessa kalas upphörde vid första världskrigets utbrott 1914 då det blev svårt att anskaffa mat och dryck.

Det var på 1870-1880 talet som tjänarna på de större bondgårdarna uteslöts från festliga tillfällen. På mindre gårdar var det mera brukligt att tjänarna var med.

Vid logdanser, föreningsfester och vid de allmänna dansbanorna var det här på orten just ej några särskilda grupperingar efter hemort

eller sociala förhållanden som det förekom på en del andra orter.

Tjänstefolket kom vanligen från toypare och backstugesittares familjer. Man sökte först och främst platser i hemorten, men det var mycket vanligt att pojkar tog platser på skånsk stätten där man fick mer betalt. Och i slutet av 1800 talet började flickorna taga platser i städerna. Det var ganska vanligt att ungdom från bondgårdarna tog tjänstplatser, ty det var ofta stora barnkullar i familjen och då en av sönerna övertog gården brukade de övriga barnen antingen ta tjänst eller emigrera till Amerika eller värva sig till militärer. Då man tog tjänst var det ofta hos någon släkting eller på någon större gård och det var en tid ganska vanligt att man tog plats vid lantbruk i Danmark. Om en gårdson eller gårdsdotter hade plats hos

släktingar eller bekanta kunde dessa få några förmåner genom bättre bostad och något mer ledigt vid vissa tillfällen, men det var mycket olika på gårdarna.

Vid val av umgänge var detta olika, då en del alltid höll sig till sina arbetskamrater medan en del sökte umgänge med gårdarungdomar från andra gårdar.

Giftermål mellan tjänstefolk och bondgårdarnas ungdom förekom ju en och annan gång. Det var mycket olika hur detta betraktades. Medan en del husbönder sj motsatte sig att drängen gifte sig med enda dottern kunde i andra fall fadern hota med att göra henne arvlös m. m.

Om svärföräldrarna skulle bo kvar på gården var det rätt ofta att de ville fortsätta att styra och ställa, så att det kunde ofta bli

konflikter mellan gamla och unga, men i de flesta fall övertog de unga ledningen och ansvaret.

Angående tilltalord så var det vanligt att husbondefolket sade du till tjänarna, men att tjänarna brukade tilltala husbondefolket med deras förnamn eller orksa med etc. På större gårdar förekom titeln "patron" till gårdsägaren men det var mycket sällsynt här i Föingebygden.

Befallningar angående arbetet för dagen brukade meddelas vid frukosten på morgonen.

Var det gamla och erfarna tjänare kunde de ju framföra sina synpunkter och förslag som ju många gånger beaktades.

Någon sorts bestraffningar förekom knappast. Det kunde ju hända att då någon piga var ~~var~~ värdlös och slog sönder glas eller porsslin, att man gjorde avdrag på lönen. Någon kroppslig bestraffning hörde man ej talas om här på orten.

såsom det kunde vara på andra orter t. ex på skånska stätten. Föringarna har varit ett hårdnackat släkte och man talde sig att bli behandlad hur som helst.

Att tjänstefolkets arbetskraft utnyttjades med orimligt långa arbetsdagar förekom ju på en del ställen, t. ex vid körstör av trävaror till stationer eller städer, då man kanske sj kom hem förrän mitt på natten, och ändå måste börja arbetet i vanlig tid dagen därpå.

Det förekom också onstaka ställen där tjänstefolket fick dålig kost, men det blev ju också ontalat tjänare emellan så att det var sig lätt att skaffa folk till dessa ställen.

För längre tid tillbaka kunde det ju hända att husbonden tillämpade tjänstekjorsstredgan och anmodade länsmanen att hämta tjänaren tillbaka om denne lämnat sin tjänst.

före året slut. Lista gång jag hört talas om någon dylik åtgärd var ett av de sista åren på 1800-talet, då en bonde anmodade länsmanen att hämta drängen som lämnat sin tjänst. Detta gjorde ju länsmanen också och när de kom till gården skulle ju drängen ^{ha} mat innan arbetet började och länsmanen skulle ha en bättre middag. Men då drängen ätit gick han igen, så att då länsmanen var kommen halvvägs hem kände han förbi drängen, och då sade han: "Jag trodde nog att du gick igen." Så det var ej lätt att tvinga folk om tjänsten ej var omtyckt.